

M.Ü. İLÂHİYAT FAKÜLTESİ VAKFI YAYINLARI Nu: 261

BÜYÜK TÜRK BİLGİNİ
İMÂM MÂTÜRÎDÎ
VE MÂTÜRÎDİLİK

Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı

22 - 24 Mayıs 2009 İstanbul

İstanbul 2012

AÇILIŞ TEBLİĞİ

İMÂM MÂTÜRÎDÎ'NİN TEMEL İSLÂM BİLİMLERİNDEKİ YERİ

• Prof. Dr. Bekir Topaloğlu

M.Ü. İlahiyat Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi; TDV, İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM)

Allah'a hamd ve senâ, O'nun seçkin kullarına selâm olsun. Resûlünü hidâyet rehberi olarak görevlendiren, bütün din ve inançlara hâkim olacak hak dini onun vasıtasıyla gönderen Allah Teâlâ'dır. Dünya durdukça bunu gerçekleştirecek olan yine O'dur. Evet, Muhammed Allah'ın elçisidir. O'nun yolunu izleyenler inkârcılara karşı çetin ve kararlı, kendi aralarında ise şefkatli ve merhametlidirler.

İslâm dini başlangıçtaki yirmi üç yıllık nübüvvet dönemi içinde Arabistan yarımadasını hâkimiyeti altına almıştı. Hulefâ-i Râşidîn döneminde başlayan fetihler sonraki devirlerde de hızla devam etmiş, zuhurundan bir buçuk asır sonra Ortadoğu ile ilişkisi olan birçok devletle müspet veya menfi çizgide ilişki kurmaya başlamıştı. Askerî ve idarî fetihlerin yanı sıra İslâmiyet'in üstünlüklerini bilgi ve davranış yöntemleriyle belgeleyen âlim ve zâhidler mânevî fetihlerin yolunu açmış, Arap ırkının dışında kalan ve en büyük unsuru Türkler'den oluşan kitleler müslümanlığı benimsemeye başlamışlardı.

Temel İslâm ilimlerinden fıkıh gerek ibadet gerekse insanlar arası münasebetleri bünyesinde topladığından Asr-ı Saâdet ve dört halife döneminden itibaren teşekkül etmeye başlamıştı. Dinin temel hükümlerini konu edinen akâid ilmi ashâp döneminden itibaren belli mes'eleler çerçevesinde şekillenmeye başlamış, hicrî ikinci yüzyılın başlarından itibaren Mu'tezile akâidi veya kelâm kurulmaya başlamıştı. O dönemde sayıları çoğunlukta bulunan muhafazkâr âlimler (muhaddis ve fakihler) ashâp ve tâbiîn neslinde görülmeyen "kelâm" yöntemini bid'at kabul ederek eleştirmiş ve reddiyeler yazmıştı. Çünkü Mu'tezile kelâmı akâid/iman alanında akfî istidlâle fazlaca önem

vermişti. Ancak aynı dönemde ilmî faaliyetlerini yürüten, zihni yapısına bakılarak Türk asıllı olduğu anlaşılan İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe, hem akâid hem fıkıh alanında nakil ile aklı uzlaştırarak akâid alanında te'lif ettiği risâlelerle bilâhère "Ehl-i sünnet kelâm" diye anılacak bir ilmin temelini kurmuş, fıkıh alanında da zengin bir miras bırakmıştı. Ebû Hanîfe'den yaklaşık birbuçuk asır sonra gelen ve her iki ilimde de uzaktan talebesi olan Ebû Mansûr el-Mâtürîdî onun yöntemini geliştirerek Ehl-i sünnet kelâmının kuruluşunda en büyük paya sahip olmuş, fıkıhta da günümüze intikal eden *Te'vilâtü'l-Kur'ân* adlı tefsirinde görüldüğü üzere önemli açıklamalar kaydetmiştir.

Kelâm. Kelâm tarihinde nerede ise yaygın bir kanaat haline gelmiş bulunan beyana göre Ehl-i sünnet kelâmının kurucusu Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'dir. Halbuki onun 260 (874) yılında doğduğu sırada Mâtürîdî yirmi yaşını aşmış bir genç olmalıdır. Yine Eş'arî kırk yaşında Mu'tezile'den ayrılırken Ahmed b. Hanbel mezhebine geçtiğini açıklamıştır. Kendisinden intikal eden kelâm risalelerinde bu ilmin sadece birkaç konusuna kısaca temas etmiştir. Mâtürîdî'nin *Kitâbü't-Tevhîd*'i ise 206 varaktan (410 sayfa) oluşan tatminkâr bir eserdir. Mâtürîdî sözü edilen eserinde ve *Te'vilâtü'l-Kur'ân*'ında kelâm ilminin epistemoloji, ilâhiyyat ve nübüvvât konularını tatminkâr bir şekilde, sem'iyât bahislerinin de naklin dışında kalan, sisteme bağlı mes'elelerini işlemiştir. *Kitâbü't-Tevhîd*'in muhtevası plan, alt konular, istidlâl yöntemi, nakil ile aklın uzlaştırılması vb. hususlarda sonraki Sünnî yani Mâtürîdî ve Eş'arî kelâm kitaplarına örnek teşkil etmiştir. Önemine binaen şunu belirtmek gerekir ki, kelâm ilmi ile mezhepler tarihi disiplininin oluşmasında büyük rol oynayan iman-amel münasebeti ve dolayısıyla tekfir konusunda İmâm'ın getirdiği "amelü'l-kalb" çözümü hâlâ orijinalitesini korumaktadır. Buna göre dinin iman esaslarını samimiyetle benimseyen kimse Allah'a, resûlüne ve müslüman topluma yönelik sevgi ve bağlılığı devam ettiği sürece işlediği günahlar sebebiyle dinden çıkmış olmaz. Bu noktada kalbin barındırdığı sevgi onun ameli, yani amel-i sâlih konumunda bulunur. Mâtürîdî'nin bu toleranslı görüşü İslâmiyet'in özellikle Türk dünyasında yayılıp güç kazanmasında büyük rol oynamış ve sözü edilen nesil asırlar boyu dinin yayılması, yücelmesi ve korunmasına hâdim olmuştur.

İmâm Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin, Sünnî ilm-i kelâmı kurarken İmâm Ebû Hanîfe'den başka herhangi bir âlimden etkilendiğini veya faydalandığını bilmemekteyiz. Ancak kaynaklar, kendisinin meşhur Mu'tezilî âlimi Kâdî Abdülcebbar'ı, Eş'ariyye kelâmcılarını, Fahreddin er-Râzî'yi, son dönem âlimlerinden Muhammed Abduh'u etkilediğini göstermektedir. Şunun da belirtilmesi gerekir ki, Mâtürîdî'nin akâid konularını işlerken kullandığı istidlâl yöntemi son tahlilde Kur'ân-ı Kerim'in yöntemine bağlı olduğu görülür. Onun 500 sayfalık *Kitâbü't-Tevhîd*'inin âyetler indeksi 450'ye yakın atfın yer alması bunun kanıtlarından birini teşkil etmektedir.

Tefsir. Temel İslâm bilimleri içinde önemli bir mevkiye sahip bulunan tefsir ilminde rivâyet ve dirâyet tariki olmak üzere iki yöntem takip edilmiştir. Burada kendine özgü bir konumu bulunan işârî tefsir ile dil âlimlerinin “maâni’l-Kur’ân” yani Kur’ân sözlüğü statüsünde kaleme aldıkları muhtasar eserleri göz önünde bulundurmadığımızı belirtmeliyiz. Rivâyet tefsirinin pîri sayılan İbn Cerîr et-Taberî’ye mukabil, onun çağdaşı sayılan Ebû Mansûr el-Mâtürîdî dirâyet tefsirinin kurucusu olmuştur. Her iki müfessir de takvânın üst mertebesine ulaşan dinî hamiyetlerinin sevkiyle -eserlerinin isimlerinden anlaşılacağı üzere- yaptıkları açıklamalara “tefsîr” değil, “te’vil ” demişlerdir. Çünkü Kur’ân’ı doğrudan şerh edip “beyân-ı ilâhîden murâd-ı ilâhî şudur” demek ancak vahye mazhar olan Peygamber ile vahyin iniş şartlarına şâhit bulunan ashâba mahsustur. Onlardan sonra gelenler sadece ihtimal ve yorum (te’vil) mahiyetinde fikir beyan ederler. Mâtürîdî Kur’ân âyetlerini dirâyet yoluyla açıklamakla birlikte 90 civarında sahâbe, tabiîn ve sonra gelen âlimlerden de nakiller yapmıştır. Onun âyeti âyetle tefsir etme yönteminde ulaştığı noktaya daha sonra gelenler içinde ulaşanın bulunup bulunmadığını bilmemekteyim. Zirâ Mâtürîdî, âyetler arasındaki kelime, konu, muhteva vb. benzerliğinin ötesinde üslûp, kompozisyon (siyâk-sibâk), edebî sunuluş gibi unsurlardaki ortak noktaları tesbit edip bağlantılar kurabilmiştir. *Te’vilât*’ın şimdiye kadar yayımlanan 13 cildinden her birinin sonundaki âyetler indeksi 15-20 sayfalık hacimlere ulaşmaktadır. *Te’vilâtü’l-Kur’ân* bir tefsir kitabı olmakla birlikte bol miktarda kelâm konuları, ayrıca fıkıh ve fıkıh usûlü mes’eleleri, dil ve lügat tahlilleri ihtiva etmektedir. Mâtürîdî geçmiş peygamber ve ümmetleriyle ilgili âyetlerin tefsirinde doğruluğu sabit olmayan İsrailiyyât türü rivâyetlere kısaca değindikten sonra hemen her yerde “bizim bu detayları bilmeye ihtiyacımız yoktur” dedikten sonra kıssadan alınacak hisseye dikkat çekmektedir.

İmâm Mâtürîdî’nin âyetleri âyetler ve zaman zaman hadisler eşliğinde Kur’ân’ın ve Sünnet’in genel bakışı çerçevesi dahilinde, dolayısıyla vahyin aydınlattığı aklın istidlâliyle açıklayarak meydana getirdiği tefsir yönteminin taklit edilebilecek bir benzerinin daha önce bulunduğu bilinmemektedir. Bu sebeple onun başkalarından etkilendiğini söylemek mümkün değildir. Buna mukabil kendisinin Zemahşerî’yi etkilediğine muhakkak nazarıyla bakılmalıdır. Fahreddin er-Râzî *Mefâtihu’l-gayb*’ının tesbit edilebildiği kadarıyla beş yerinde Mâtürîdî’ye ismen atıfta bulunmaktadır. Ayrıca Ebû Hayyân el-Endelüsî’ye ait *el-Bahrü’l-muhît* adlı tefsirin kaynakları arasında *Te’vilât* da yer almaktadır.

Fıkıh. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî’nin biyografisine yer veren eserlerde onun usûl-i fıkha dair teliflerinin bulunduğunu kaydedilmekte, ayrıca bu eserlerden ik-

tibas da bulunan müelliflerin kitapları da mevcut bulunmaktadır.¹ Ancak bunların hiç biri günümüze intikal etmemiştir. *Te`vîlâtü'l-Kur`ân*'da zaman zaman hem fıkıh hem de fıkıh usûlü konuları hakkında bilgi verilmektedir (bunun için her cildin sonunda yer alan "Terimler ve önemli konular indeksi"ne bakılabilir).

Sonuç

Kısaca sunulan bilgilerden anlaşılacağı üzere İmâm Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, Temel İslâm bilimleri içinde "sistematik ilim" özelliği taşıyan kelâm ile fıkıhtan ilkinin kurucusu olmuş, ikincisinin de usûlü ve furûu hakkında önemli açıklamalar kaydetmiştir. Bunun yanında o, dirâyet tefsirinin kuruculuğunu yapmıştır.

Tebliğime son verirken kanaatimce önemli olan bir noktaya daha temas etmek istiyorum. Bilindiği üzere İslâmiyet evrensel bir din olup bütün insanlığa hitap etmektedir. İslâm dininin Hulefâ-i Râşidîn döneminden itibaren kaydettiği yayılma hareketi ileriki dönemlerde gayr-ı Arap unsurlara ulaşmış, bunlar arasında Türk topluluklarından büyük bir kabul görmüştür.

Türk nesli Abbâsîler'den itibaren yönetimde, ilim ve sanatta, askerî harekâta önemli başarılar kaydetmiş, daha sonra kurduğu devletlerle dünyada İslâm'ın temsilcisi konumuna yükselmiştir. Asr-ı Saâdet'in sonlarında başlayan irtidât hareketleri dolayısıyla olmalıdır ki, Mâide sûresinde (5/54) nâzil olan âyette şöyle buyrulmaktadır: *"Ey iman edenler! İcinizden bazıları dininden dönmek isterse şunu bilsin ki, Allah, ileriki dönemlerde İslâmiyet'e sahip çıkacak öyle bir millet getirecektir ki, onları sevecek, onlar da kendisini seveceklerdir. Onlar mü'minlere karşı şefkatli, inkârcılara karşı ise onurlu ve kararlı olacak; kimsenin knaması ve sataşmasından etkilenmeden Allah yolunda cihad edeceklerdir. Bu, Allah'ın dilediği kimselere verdiği bir lütuftur."*

Müfessir İbn 'Âşûr ve Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Türklerin de bu ilâhî lutfu mazhar olanlar içinde yer aldığını kaydetmektedir. Şüphe yok ki, İslâmiyet'te ırkçılık yoktur. Kişi ve toplumların üstünlüğü dinî ve ahlâkî davranışlarıyla ölçülebilmektedir. Türk nesli bu alanda da başarılı olmuş, tarihte olduğu gibi günümüzde de diğer müslüman toplumları ile sağduyu sahibi ülkelerin ümidi olma vasfını kendine bulundurmaktadır. "İrkçılık yoktur" sloganıyla hak edilmemiş bir konumun talep edilmesine müsaade etmemenin gereği kadar, hak edilmiş konumların gasp edilmesine de izin vermemek önem taşımaktadır. Türk nesli atalarından intikal eden haklı övgülere lâayık mânevî mirasın değerini artık kendi çocuklarına aktarmalı ve bunun doğurduğu sorumluluk şuûrunu onlara telkin etmelidir.

1 Bkz., *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXVIII, 149.